

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ГРАЖДАНСКОПРАВНИ НАУКИ

АТАНАС КОНСТАНТИНОВ БЛИДОВ

**РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ТЪРГОВСКИ СПОРОВЕ В СЪДЕБНИЯ
И АРБИТРАЖНИЯ ПРОЦЕС В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.6. Право

Докторска програма: Граждански процес

Научен ръководител:

проф. д-р Силви Чернев

Пловдив, 2018 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедрата по гражданскоправни науки на Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 16.03.2018 г.

Докторантът е зачислен в докторантура на самостоятелна подготовка към Катедрата по гражданскоправни науки на Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 04.07.2018 г. в Голямата заседателна зала на Института за държавата и правото при Българската академия на науките (гр. София, ул. „Сердика“ № 4) пред научно жури, назначено със Заповед на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, в състав:

Членове:

проф. д-р Силви Чернев
проф. д-р Анелия Мингова
доц. д-р Камелия Цолова
доц. д-р Таня Градинарова
доц. д-р Венцислава Желязкова

Резервни членове:

проф. д-р Венцислав Стоянов
доц. д-р Петър Бончовски

Дисертационният труд и материалите по защитата са на разположение в Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ (гр. Пловдив, ул. „Цар Асен“ № 24), както и на интернет страницата на университета.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	10
III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	30

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Дисертационният труд е посветен на изследване на правната уредба на двата най-широко използвани способа за разглеждане и разрешаване на търговски спорове в Република България – исковия граждански и исковия арбитражен процес. Акцент е поставен върху особеното исково производство по търговски спорове, което е уредено за първи път в Глава тридесет и втора от Гражданския процесуален кодекс на Република България (ГПК) и е започнало да се прилага от 01.03.2008 г. То е относително ново за правната ни система и редица негови слабости все още не са отстранени. В предметния обхват на исково производство по търговски спорове противно на правната логика са включени голям обем от съществено различни правни спорове. Същевременно не всички търговски спорове се разглеждат по специалния процесуален ред. За значителна част от тях се прилагат правилата на общия исков процес. Двойственият подход на българския законодател към материята създава множество затруднения в съдебната практика през последните десет години. Несъвършенствата за съжаление не спират дотук. В рамките на особеното исково производство, при това като изключение от общите правила, респективно като специфичен негов белег, е уредена двойната размяна на книжа. Изискването за подаване на допълнителна искова молба и на допълнителен отговор не е непознато, нито ново за правната ни система. Веднъж вече това изискване е било критикувано от теорията ни и изоставено от практиката, поради невъзможността му да осигури пълното изясняване на делото от фактическа страна. Липсва логично обяснение, защо изискването отново е въведено в съдебния ни процес, при това именно по отношение на търговските спорове. Можем само да предполагаме, че с въвеждането му се целяло ускоряване на процеса, но вместо това се постига обратен резултат.

Проблемите, които съпътстват съдебния и арбитражния ни процес процес за разглеждане на търговските спорове през последните години неминуемо оставят силно отражение върху българското общество и бизнес. Анализът им прави изследването особено актуално, защото не пести критика, а търси начин за разрешаването им.

2. ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Предмет на изследването е действащата правна уредба и правилата за водене на съдебното и на арбитражното производство за разрешаването на възникнал търговски спор, както и изследване на съществуващата съдебна и арбитражна практика с оглед на особеностите на съответните производства.

Работата има за цел да подложи на критичен анализ относимите законови текстове, за да даде отговор на следните въпроси:

1. Дали приложимите процесуални правила за разглеждането на търговските спорове отговарят на потребностите на българското общество?

2. Осигуряват ли те необходимата бързина на процеса и спомагат ли за ограничаването на предпоставките за злоупотреби, свързани с възможности за различно процесуално развитие при идентични случаи?

3. Съществуват ли затруднения и противоречия при приложението им, на какво се дължат те и как евентуално биха могли да бъдат избегнати?

4. Необходимо ли е съществуването на отделен ред за разглеждането на търговски спорове и подходящо ли е да се използва двойната размяна на книжа за целта?

5. Кой е по-добрият способ за разрешаването на търговските спорове, съдебният, или арбитражният процес?

Изследва се още дали страните в единия или в другия процес могат да получат своевременно и правилно разрешаване на възникналия между тях правен спор. Акцент е поставен върху конкретните правила на Глава тридесет и втора от ГПК, които крият рискове от ненужно натоварване и значително забавяне на процеса, респективно от възникване на тежки последици от предимно финансово и икономическо естество. Посредством анализа на действащите правила и съотнасянето им към цялата правна уредба, проучването е посветено на смисъла от съществуването на уреденото в ГПК производство по търговски спорове.

Отговорът на посочените въпроси следва да държи сметка за яснотата и прецизността на съответните законови разпоредби, за обхвата на тяхното приложение, както и за непротиворечивостта им с останалите процесуални правила и принципи. В работата се изследва уредбата за разглеждане на търговски спорове в съдебния и в арбитражния процес, като чрез метода на сравнението те биват съпоставяни с цел разкриване на съответните различия и специфики и извеждането на техните преимущества или недостатъци.

3. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В изследването са използвани методът на правния анализ, сравнителноправният метод и методът на историческото сравнение.

В дисертационния труд е направен анализ на действащата правна уредба и правилата за разглеждане на търговските спорове в съдебното и в арбитражното производство. Изследвана е още и съдебната и арбитражната практика с акцент върху спецификата на производствата. Анализът поставя множество въпроси и търси техните отговори, като не пести критика по отношение на разкриваните слабости.

Широко използван в изследването е сравнителноправния метод. Той позволява по пътя на съпоставянето както в международен аспект, така и в рамките на националната ни правна система, да се направи преценка и да се изведат изводи относно българския модел за разглеждането на търговските спорове, неговите положителни характеристики и недостатъци.

Използван е още и историческият метод, като е проследено развитието на уредбата на съдебния и на арбитражния процес от 1892 г. до приемането на действащия Граждански процесуален кодекс през 2007 г. Благодарение на него се разкриват редица специфики на правната ни уредба и на отделните институти, които се прилагат при делата по търговски спорове.

4. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България, както и на Правилник за развитието на академичния състав на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Работата е с общ обем от 272 страници, включително съдържание, списък на по-често използваните съкращения и библиография. Направени са 459 бележки под линия. Списъкът на използваната литература обхваща 137 заглавия, от които 113 на български и руски език и 24 на английски и френски език. Ползваните монографии, учебници, учебни помагала и справочна литература на кирилица са 67, на латиница – 9. Ползваните статии и студии от списания и сборници на кирилица са 36, на латиница – 15. Използвани са и 10 други литературни източника на български език.

В структурно отношение изследването включва: Увод, Изложение, Заключение и Библиография. В изложението са обособени три глави. В заключението са обобщени основните изводи и предложения за промяна на модела на производството по търговски спорове, както и на общия исков процес.

5. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеният труд представлява първи опит за цялостно изследване на въпросите, свързани с разглеждането на търговските спорове в съдебния и арбитражния процес в Република България. Основните приноси моменти в работата са свързани с установяването на множеството слабости в действащата правна уредба по анализираната проблематика, които създават затруднение в практиката и ненужно забавят процеса, като са изразените иновативни идеи за тяхното преодоляване. Предложен е **de lege ferenda** изцяло нов модел на уреденото в Глава тридесет и втора от ГПК производство по търговски спорове, който се основава върху следните принципни положения:

1) Предметният обхват на производството по търговски следва да бъде значително стеснен. В чл. 365 ГПК трябва да останат спорове по т. 1 и евентуално по

т. 3. По този начин ще бъде избегнато съществуващото към момента безпринципно обединяване под общ знаменател на редица правни спорове. Обособяването на група дела, които имат нещо общо помежду си ще обоснове потребността от прилагане на особения процесуален ред за разглеждането им, с оглед на тяхната специфика.

2) Следва да бъде извършена промяна на уредбата на родовата подсъдност. В чл. 104 ГПК е необходимо да се посочи, че всички търговски спорове са подсъдни на окръжния съд, както впрочем беше в първоначалната редакция на законовия текст. Така идентичните правни спорове ще имат еднаква подсъдност и ще се разглеждат по един и същ процесуален ред. Това от своя страна ще аргументира потребността от съществуването на особеното исково производство, защото то вече ще урежда правила относими към група от дела, които ще се решават само по реда на Глава тридесет и втора.

3) Ненужното повторение по отношение на въпроса за подсъдността в чл. 365 ГПК трябва да отпадне.

4) Разглеждането на делото в закрито заседание трябва да бъде допускано не по инициатива на съда, а единствено по волята на страните. За целта е необходимо те изрично да заявят, че желаят това и че не искат да се събират други доказателства, освен вече представените. Нужно е още разглеждането на делото в закрито заседание да е уместно с оглед предмета на спора и възможностите за защита на страните. Подобна преценка от съда следва да се прави за всеки конкретен случай. Не по всички търговски спорове ще се стига до закрито съдебно заседание, но за преимуществена част от тях има условия това. Стимул за страните да се възползват от посочената възможност (при условие, че ясно осъзнават и се съгласяват с рисковете, които крие тя) освен спестяването на време може да бъде и намаленият размер на дължимите държавни такси, събирани от съда.

5) При разглеждане на делото в закрито съдебно заседание не следва да се допуска предявяването на насрещни иски, привличането на трети лица и предявяването на иски срещу тях. Посочената забрана цели по-голяма експедитивност при разрешаването на търговския спор и избягване на евентуалните обърквания при размяната на книжа. Същевременно забраната държи сметка и за правата на третите за спора лица, които права не трябва да бъдат накърнявани поради избора от страните процесуален ред.

б) Препоръчително е някои от постиженията на арбитражното производство да бъдат въведени при съдебното производство по търговските спорове. С оглед на

принципа на диспозитивното начало, на страните следва да се позволи да определят част от правилата, по които да се развие съдебния процес. Така например е необходимо е да бъде уредена и възможността за запазване на конфиденциалността на търговските отношения по време на съдебния спор. Добре е някои от делата по търговските спорове да бъдат разглеждани в открито съдебно заседание, но при закрити врата. Ограничаването на публичността ще помогне на страните да съхранят своята търговска тайна, което често пъти е от изключително значение за тяхната дейност.

7) За улеснение на процеса предлагам изявлението до съда за разглеждане на делото в закрито заседание, както и това за провеждане на открито съдебно заседание при закрити врата да бъде обективизирано чрез използването на изрично въведен за целта формуляр с ясно изписване на двете искания. Страните трябва само да посочат желанието си чрез отбелязване, ако имат такова. По този начин няма да се допусне спекулиране със съдържанието на отправеното до съда волеизявление. Ищецът следва с подаването на исковата си молба да представи на съда попълнен и подписан формуляр, ако желае приложението на някоя от двете възможности. Ответникът трябва да направи същото в срока за отговор на исковата молба. Делото следва да се разгледа в закрито заседание само ако и двете страни са отправили това искане, като за целта надлежно са подали формуляра до съда и след преценка на решаващия орган с оглед конкретната фактическа обстановка по случая. По отношение на искането за разглеждането на делото в открито заседание при закрити врата трябва да се предвиди, че до ограничаването на публичността може да се стигне и по искане само на една от страните, ако са представени необходимите за целта доказателства и съдът прецени, че това е удачно.

8) Двойната размяна на книжа следва да се осъществява само когато делото бъде разглеждано в закрито съдебно заседание. В противен случай тя води единствено до ненужно забавяне на процеса. В процесуалните правила трябва изрично да бъде предвидено, че до размяната на допълнителната искова молба и на допълнителен отговор ще се стига само след като въз основа на волеизявлението на двете страни по делото, съдът е определил то да се гледа в закрито заседание. Именно в този случай има полза от посочения институт, защото на страните ще бъде предоставена възможността да прецизират твърденията си с оглед позицията на противника. Когато делото бъде разглеждано в открито съдебно заседание двойната размяна на книжа не следва да се прилага.

9) По модел на бързото производство, при споровете по Глава тридесет и втора е добре да се помисли за кратки срокове в тежест на съда за извършване на проверка за редовност и допустимост на исковата молба, за насрочване и решаване на делата. Където е необходимо това може да се обезпечи със създаването на нови съдебни състави. Мотивирането на съдиите за спазване на кратките срокове е възможно чрез приемане на съответните разпоредби в Закона за съдебната власт.

10) Разпоредбите на производство по търговски спорове, които препращат към общите текстове на гражданския процес следва да държат сметка за особения характер на производството и за спецификите на неговата уредба.

11) Законодателят трябва да прецени дали и евентуално кои правила от Глава тридесет и втора може да приложи съответно към въззивното производство. Няма пречка, даже е препоръчително да се осигури възможност за запазването на търговската тайна и на следващата инстанция. Не така стои въпросът по отношение на останалите процесуални разпоредби. Тяхното механично пренасяне към въззивния процес следва да бъде избегнато.

Въз основа на направения анализ са дадени и препоръки, които се отнасят както до особеното исково производство, така и до общия исков процес, а именно:

12) Да се избягват противоречията и ненужните повторения на процесуалните правила. По този начин законовите разпоредби ще станат по-прецизни, по-лесно приложими и по-ефективни.

13) В ГПК следва да бъдат установени правила във връзка с доказването в процеса, които да отчитат, че голяма част от общуването в съвременния живот се извършва по електронен и дистанционен път. Това е от особено значение за българската съдебна практика и за прилагането на принципите за законосъобразност и защита на правата на гражданите и техните организации.

14) Следва да се положат усилия за ускоряване на съдебния процес, защото само така той би бил достатъчно ефективен. Употребата на информационните и комуникационни технологии за кореспонденция между участниците в процеса, при осигуряване на съответните гаранции за сигурност, значително би усъвършенствала процеса.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В уводната част е очертан предметът на дисертационния труд, поставени са задачите и целите му. Посочени са методите на научното изследване и са направени терминологични бележки и уточнения.

Глава I. ИСТОРИЧЕСКИ И СРАВНИТЕЛНОПРАВЕН АНАЛИЗ

В Глава първа е направен исторически и сравнителноправен анализ на уредбата на съдебния и на арбитражния процес за разглеждане на търговските спорове. Историческият анализ обхваща периода от влизането в сила на Закона за гражданското съдопроизводство през 1892 г. до приемането на действащия ГПК, през 2007 г., като последователно проследява настъпвалите промени в правната ни система по отношение на съдебния и на арбитражния процес, както следва:

1. Съдебният процес за разглеждане на търговски спорове при действието на Закона за гражданското съдопроизводство (ЗГС), 1892 г. - 1952 г.;
2. Арбитражният процес за разглеждане на търговски спорове при действието на Закона за гражданското съдопроизводство (ЗГС), 1892 г. - 1952 г.;
3. Съдебният процес за разглеждане на търговски спорове при действието на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) в Народна република България;
4. Държавният арбитраж при действието на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) в Народна република България;
5. Съдебният процес за разглеждане на търговски спорове при действието на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) след демократичните промени;
6. Арбитражният процес за разглеждане на търговски спорове при действието на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) след демократичните промени.

Въз основа на направения исторически анализ се установява, че процесът за разглеждане на търговските спорове се е натъквал на редица трудности през годините. Така например, уредбата на двойната размяна на книжа, която се сочи за най-отличителен белег на производството по търговски спорове е била позната още при действието на ЗГС. Тя е била силно критикувана в правната литература още преди повече от шестдесет години като неработеща, но въпреки това българският законодателя я е пренесъл и в действащите процесуални правила.

Друг сериозен проблем за правната ни система е извършената национализация в България през средата на миналия век. Национализацията води до преминаване към съветския модел на планова икономика на социалистическото стопанство и до забрана на частноправните субекти да развиват свободна търговска дейност. Рязката политическа промяна поражда необходимостта от изменение на цялата правната уредба

в страната. Търговският закон от 1897 г., Законът за дружества с ограничена отговорност, както и редица други нормативни актове са отменени. ЗГС е заменен от ГПК (отм.), който урежда по нов начин редица процесуални правила, като до началото на демократичните промени изобщо не предвижда възможност за водене на търговски дела от частноправни субекти.

На следващо място в изложението е извършен сравнителноправен анализ на правилата за разглеждане на търговските спорове от съд и арбитраж, съгласно белгийския и френския модел.

Множеството търговски спорове в Кралство Белгия са преимуществено подсъдни на специализирани търговски съдилища. Съдебните им състави се състоят от един съдия (професионален магистрат) и двама други непрофесионални съдии (*juges consulaires*). Непрофесионалните съдии са представители на различни търговско-промишлени браншови организации. Кандидатите за непрофесионални съдии се избират от средите на търговците, управителите на дружества, ревизорите на дружества и счетоводителите. Те се назначават от краля за период от пет години. При дела с обществен интерес е възможно участието и на прокурор от прокуратурата към първоинстанционния съд. Непрофесионалните съдии обикновено нямат юридическо образование, но за сметка на това са изявени специалисти в сферата на търговските отношения. Това представлява своеобразна гаранция за тяхната компетентност при разрешаването на конкретни правни спорове. Белгийският законодател вероятно е преценил, че за да може съдът да отсъди справедливо не е достатъчно добре да познава закона, но е необходимо членовете на състава му да имат и практически опит. Подобен подход следва да бъде оценен като положителен, най-малкото защото е житейски обоснован. Специализирането на съда от своя страна създава гаранция за по-коректно отсъждане по търговските спорове. Теоретично разглеждането и приключването им би следвало да се осъществява и по-бързо, тъй като вниманието на съдиите ще бъде концентрирано само върху определен кръг от дела. Освен това, от гледна точка на процесуалната уредба за страните са предвидени множество възможности за разглеждане и приключване на правния спор в сравнително кратки срокове, което е от особено значение за нормалното развитие на търговските отношения, а и за общественото развитие въобще. По подобен начин стои и въпросът за дейността на арбитража. Страните имат широка договорна свобода относно формирането и определянето на правомощията му. Те могат да „пригодят“ арбитража към своите конкретни потребности, за да получат максимално ефикасно съдействие. Същевременно законодателят е уредил подробно правила за започването, развитието и приключването на арбитражния процес. Целта отново е да се осигури бързото разглеждане и разрешаване на спора, с който арбитражният съд е сезиран.

В Република Франция като първа инстанция функционират специализирани търговски съдилища, които за разлика от общите съдилища са сформирани от непрофесионални магистрати – лица с опит в сферата на търговската дейност. На тях, както и на арбитражите, държавата е делегирала правомощия да разглеждат дела, като е запазила възможността си за контрол върху дейността им. При съдилищата това става

посредством производствата за обжалване, докато арбитражът бива проверяван в производството по допускане на изпълнение на арбитражното решение. И в двата случая търговските спорове се разглеждат по изрично и детайлно уредени във Френския граждански процесуален кодекс правила, при спазване на диспозитивното и на устното начало. Разпоредбите относно делата пред търговските съдилища „надграждат“ общите правила на исковия процес, докато арбитражът не е задължен да ги съблюдава. Предвидени са възможности за по-бързото разрешаване на възникналия спор посредством въвеждането на необжалваеми първоинстанционни и арбитражни решения. По този начин първоинстанционните граждански съдилища биват разтоварени от разглеждането на търговските дела. Освен това, страните по съответния спор могат да разчитат на съдействието за разрешаването му от професионалисти в областта на търговската дейност, за които се предполага, че имат достатъчно опит, биха се ориентирали коректно в обстановката и биха отсъдили правилно. При сравнение на разглежданите разпоредби с аналогичните разпоредби в действащото българско законодателство прави положително впечатление, че френските правила както по отношение на специализираните търговски съдилища, така и по отношение на арбитража се стремят да осигурят една по-навременна защита спрямо обичайно предоставяната от гражданския съд. Въпреки това, нито за момент те не отстъпват от нито един от основните съдопроизводствени принципи, включително и от принципа за устното разглеждане на делата.

Изследван е още и опитът на голяма част от европейски държави, като различните подходи при определяне на процесуалните правила за разглеждане на търговските спорове най-общо се сведени до три групи.

1. Държави, при които търговските спорове се разглеждат от общи граждански съдилища по общия гражданскопроцесуален ред,
2. Държави, при които търговските спорове се разглеждат от специализирани търговски съдилища и
3. Държави, при които търговските спорове се разглеждат от специализирани състави на общите граждански съдилища, или по особен процесуален ред

Всички от тях предоставят възможност на страните за алтернативно решаване на спора посредством арбитраж, чийто правила като цяло си приличат.

Анализирани са още и Англо-американският опит, както и Съветският подход.

От направения преглед на различните законодателни решения относно подхода за разглеждане на търговските спорове пред държавните институции се стига до обобщение за преобладаваща тенденция или към обособяване на отделен съдебен орган, или поне на отделение в общия съд (в повечето случаи окръжен), което преимуществено да се занимава с тях, или пък към създаване на отделни процесуални правила за воденето на съответните производства.

Глава II. РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ТЪРГОВСКИ СПОРОВЕ ОТ ДЪРЖАВНИТЕ СЪДИЛИЩА

В Глава втора е направен критичен анализ на правната уредба за разглеждане на търговските спорове от държавните съдилища.

Извършени са съпоставка и разграничение между общия исков процес и производството по търговски спорове. Съгласно действащата процесуална уредба съдебното дело би могло да се образува, развие и приключи или по реда на общия исков процес, или по този на специално предназначено за целта особено исково производство. Споровете, подлежащи на разглеждане по реда на двете искиви съдебни производства имат различна подсъдност и предметният им обхват не съвпада. Освен това, те се развиват по отделни процесуални правила, но преследват еднакъв правен резултат.

Направено е сравнение на производството по търговски спорове с други особени производства по ГПК. Изведен е извод, че всичките особени искиви производства, с изключение на това по Глава тридесет и втора, имат ясно определен и сравнително тесен предметен обхват и са създадени с цел по най-адекватен начин да предоставят защита на конкретни права. Затова отделните процесуални правила се различават както едно от друго, така и от тези на общия исков процес до степен обосноваваща, според законодателя, смисъла от отделянето им от него, т.е. те са „специални“. Нормотворческият стремеж в това отношение цели да отговори на обществената необходимост от профилиране и осъвременяване на гражданския процес. Не така стои въпросът по отношение на Глава тридесет и втора. Съгласно чл. 365 ГПК уредбата е предназначена за разрешаването на множество разнопосочни правни спорове. Съвсем малка част от тях се доближават единствено до тези на бързото производство, но приликите не са от определящо за „особеността“ им значение. Същевременно от съпоставката на двете производства не се извеждат достатъчно аргументи за обособяването на специалните правила, приложими за някои от търговските спорове. Сравнението с други производства от Част трета на ГПК също не предлага концептуален ключ за обособяването на специални правила за отделни търговски спорове. Вместо това е възможно да се стигне до конкуренция с правилата на Глава тридесет и втора, което най-малкото разколебава смисъла от съществуването на производството по търговски спорове в сегашния му вид.

Подробно внимание е отделено на особените правила на производството по търговски спорове.

Разгледан е въпросът за предметния обхват на особеното исково производство по търговски спорове. Включените в него правни спорове са твърде разнообразни по своята същност до степен, която трудно позволява да се систематизират общите им белези или да споровете да бъдат обединим под някакъв критерий за идентичност. Единствената безспорна черта, по която те си приличат е тяхната различност. Законодателното решение за уреждане на толкова широко приложно поле на

производството по търговски спорове не е оправдано от практическа гледна точка. Множество отличаващи се едни от други искиове, респективно редицата спорове с различна фактическа и правна сложност, са подчинени на еднакви и специфични спрямо общите процесуални правила. Освен това в приложното поле на специалното производство са включени всякакви искиове от различните сфери на търговското право. Те са посочени по общ начин, без да е оставена възможност за обособяването им от тези, за които се прилагат правилата на Част втора от ГПК. Поради това, въз основа на материалноправните характеристики на търговски правоотношения не е възможно да разграничим спорозете на такива, които се разглеждат по общия и по специалния ред. Нещо повече, част от исковете, въпреки че са изброени в чл. 365 ГПК, не попадат в обхвата на особеното производство и неговата уредба не е приложима за тях. Описаното правно положение често пъти създава затруднения за съда и за практикуващите юристи, поради което е необходимо да се помисли за усъвършенстване на уредбата в тази ѝ част.

От направения анализ по отношение на подсъдността е видно, че при действащото българско законодателство множеството търговски спорове предполагат образуването на търговски дела. Последните от своя страна се разделят на първо място според възможността за определяне паричната им оценка. Всичките неоченьяеми искиове по търговски спорове /по смисъла на чл. 365 ГПК/, са подсъдни на окръжен съд като досежно тях се прилагат правилата на Глава тридесет и втора от ГПК. Исковете с цена над 25 000 лева също подлежат на разглеждане по този ред, а останалите са подсъдни на районните съдилища и се подчиняват на разпоредбите на общия исков процес. Именно за оценяемите търговски спорове, които имат цена на иска под 25 000 лева се прилагат общите правила. По този начин, без да се създават отделни, специализирани съдилища, процесуалният кодекс урежда възможността за обособяването на производството по търговски спорове от общия исков процес. Същевременно законодателят не е бил прецизен при въвеждането на посочените по-горе разграничителни критерии. Необходимо е да се отчита не само непрестанното нарастване на съдебните дела и голямата натовареност на съдебните състави, които често пъти водят до практическата невъзможност за спазването на процесуалните срокове от страна на съда, но и обстоятелството, че всяко едно изменение на закона е възможно да предизвика противоречия в теорията и в практиката. Това от своя страна не спомага за ускоряване на съдебния процес, напротив. Въпросът за родовата подсъдност на исковете по търговските спорове за момента не е намерил своето адекватно законодателно решение. Законодателят в случая не само, че не се е съобразил с прекомерно широкия обхват на производството по Глава тридесет и втора, но и допълнително е внесъл усложнение с направеното от него изменение.

Подробно са анализирани отделните правилата за воденето на съдебния процес за разглеждане на търговските спорове както по общия, така и по особения исков ред. Специално внимание е отделено на двойната размяна на книжа, която представлява най-съществената отлика особеното исково производство от общия исков процес. С оглед правилата на действащия ГПК, институтът отразява принципа на засиленото

концентрационно начало при особеното исково производство и своеобразен опит за ускоряване на процеса, каквато всъщност е и една от идеите, инкорпорирани в текстовете на ГПК. Същевременно, принципът не е проведен докрай и практиката често пъти бива насочена към неговото стеснително тълкуване и прилагане с оглед на общите принципи на гражданския процес. Правната уредба на двойната размяна на книжа е недостатъчно прецизна. Това създава редица затруднения за установяването на истината по конкретното дело, поради което подходът и тълкуването на относимите разпоредби следва да бъде правен в духа на общия разум на процесуалния закон.

В Глава тридесет и втора е създадена изрична възможност за произнасяне по допускането на някои доказателства в открито заседание, ако съдът прецени, че е необходимо да се изслушат и устните обяснения на страните, при това без оглед наличието, или липсата на насрещните искания. Подобно правомощие на съда противоречи на идеята на двойната размяна и поставя въпроса за смисъла от нея, тъй като на практика, всеки път, когато съдът сметне за необходимо може да отлага произнасянето си за откритото заседание, а това от своя страна да води до ненужно затормозяване на процеса. Честото приложение на подобна възможност, след вече осъществената двойна размяна на книжа, я обезсмисл и разколебава идеята за съществуването на засиленото писмено начало.

Съществени отлики между общия исков процес и производството по търговски спорове се проявяват при изясняване на делото от фактическа страна. Те се обясняват с различния момент на извършване на процесуалните. Смисълът на двойната размяна на книжата е още преди съдебното заседание да бъдат изяснени твърденията и исканията на страните, за да може съдът правилно да се ориентира във фактическата обстановка по конкретния случай. При делата по търговски спорове пред районния съд това се случва по време на откритото съдебно заседание. Именно тогава съдът пристъпва към изясняване на фактическата страна на спора. За целта страните могат да прецизират твърденията си, да обосноват исканията и възраженията си, а също така и да изразят становище по наведените от насрещната страна обстоятелства и доводи. Така ищецът има право да поясни и допълни исковата молба, както и да посочи и представи доказателства във връзка с направените оспорвания от ответника. По някога се случва ищецът да го стори с писмена молба още преди заседанието. При сега действащата уредба обаче съдът се произнася по нея едва по време на откритото съдебно заседание. По същия начин ответникът има възможност да поясни и допълни своя отговор, както и да посочи и представи нови доказателства, ако не е могъл да го направи с отговора на исковата молба. От съпоставката на посочените накратко правила относими към общия исков процес с уредбата на Глава тридесет и втора става ясно, че и в двата случая се цели изясняването на фактите по делото, но начинът, по който това се случва е различен. При делата по търговски спорове пред районния съд позициите на страните биват уточнявани и прецизирани по време на откритото съдебно заседание, докато презумпцията при особеното исково производство е, че това следва да се случи на един по-ранен етап – с повторната размяна на книжата. Затруднението на практика идва от обстоятелството, че често пъти осъществената писмена кореспонденция се оказва

недостатъчна, което налага доизясняването на твърденията и на исканията на страните в откритото съдебно заседание. Затова и при двата вида съдебни процеси за разглеждане на търговски спорове докладът и на указанията, дадени от съда имат важно значение за делото. В доклада въз основа на твърденията на страните, съдът извършва правна квалификация на спора, отделя спорното от безспорното и разпределя доказателствената тежест. Той е длъжен да укаже на страните за кои от твърдените факти не сочат доказателства /съгласно чл. 146, ал. 2 ГПК и чл. 375, ал. 1 ГПК/. Решаващият орган им предоставя и възможност да изложат становището си във връзка с дадените указания и доклада по делото, както и да предприемат съответните процесуални действия. Вероятно законодателят е съобразил наличието на посочената необходимост от доизясняване на фактите по делото, защото е предвидил, че по време на откритото съдебно заседание и при двете производства за разглеждане на търговските спорове съдът, освен че прави доклад, дава указания на страните, като им предоставя възможност да изложат становището си във връзка с доклада по делото и дадените им указания. От анализа на законовия текст става ясно, че на този етап от процеса, също както и при двойната размяна на книжа при действието на ЗГС, е възможно отново да се извършват действия по изясняване на обстоятелствата по делото. Това потвърждава направената констатация по отношение на особените правила на Глава тридесет и втора, че въпреки извършената размяна на писмени изявления между страните, част от фактическата обстановка по случая може да остане недокрай изяснена. Съдебната практика показва, че подобна опасност не е никак маргинална, а напротив. Този проблем е набелязан, обсъждан и критикуван още при уредбата на съдебното производство по ЗГС. За съжаление и към настоящия момент, той не е преодолян. Честото използване на откритото съдебно заседание по делото за уточняване на твърденията и позициите на страните лишава от смисъл сторената преди това писмена размяна на документи и всички усилия, които я съпътстват. Същевременно без пълното осветляване на цялата относима информация по правния спор, няма как да се обезпечи постановяването на правилен и законосъобразен съдебен акт, което противоречи изобщо на идеята за съдебния процес. Затова изясняването на обстоятелствата по делото следва да бъде приоритет както за съда, така и за страните, дори и то да противоречи на засиленото писмено начало при особеното исково производство. С други думи, при последваща законодателна промяна, ако е необходимо, е по-добре да се лишим от двойната размяна на книжа, но не бива да се губи възможността за разкриване на обективната истина по конкретния случай.

С оглед на нуждата от бързо развитие на производството по търговски спорове, както за правилното ориентиране и организиране защитата на страните, следва да бъде изрично предвидена възможността, при необходимост, съдът да дава подобни указания на един по-ранен етап, преди да направи доклада по делото. В противен случай, последващите доклада указания до страните често е възможно да предизвикат отлагане на заседанието по делото. До същото положение на забавяне може да се стигне и поради обстоятелството, че съдът е решил да се произнесе по допустимостта на някои доказателства в откритото съдебно заседание, или пък ако предприемането на допуснатите на страните процесуални действия /обозначени неправилно в чл. 375, ал. 1

ГПК като „желани“/ налага това. Когато се уточнят посочените въпроси в рамките на общия исков процес, съдът се произнася с определение по доказателствените искания на страните, като допуска доказателствата, които са относими, допустими и необходими. При производството по търговски спорове това действие трябва да бъде извършено още в закритото заседание, но по преценка на съда то може да бъде отложено до настоящия етап от производството, което за съжаление обезсмисля извършената преди това двойна размяна на книжа.

Следващата същностна отлика на особеното исково производство спрямо общите правила е възможността за провеждане както на открито, така и на закрито съдебно заседание. Тази възможност е характерна само за производството по търговски спорове, която най-вероятно цели да обезпечи по-бързото разрешаване на съдебния спор, като придаде смисъл на засиленото писмено начало в първата фаза на процеса. Провеждането на закрито съдебно заседание е своеобразно изключение от принципно установеното положение за провеждането на открити съдебни заседания. Към приложението на разпоредбата на чл. 376 ГПК се пристъпва сравнително рядко, поради което наличието ѝ в процесуалния закон, респективно позоваването на нея с цел евентуално по-бързо решаване на делата по реда на производството по търговски спорове, като че ли има по-скоро пожелателен характер.

Разглеждането на съдебния спор в закрито заседание става по преценка на съда - когато с размяната на книжата са представени всички доказателства и решаващият състав приеме, че не е необходимо изслушването на страните. В този случай, обаче решаващият състав е длъжен да им осигури възможност да представят писмени защиты и реплики. Вероятно подобно изискване е продиктувано от желанието на законодателя да спази принципа на състезателното начало /чл. 8 ГПК/, според който всяка страна има право да бъде изслушана от съда, преди да бъде постановен акт, който има значение за нейните права и интереси. Ако една от страните, обаче се противопостави на възможността за разглеждането на делото в закрито съдебно заседание, съдът би следвало да се съобрази с това и да насрочи открито заседание по делото.

До разглеждане на делото в закритото заседание може да се стигне и по изрично искане на страните. Тук няма изискване да бъдат представени, или събрани всички доказателства, респективно да бъде изяснена фактическата обстановка по делото. Доколкото разпоредбата на чл. 376, ал. 2 ГПК има императивен характер, съдът не би имал друга възможност, освен да я приложи при изрично изразено съгласие на страните в тази насока. Така, обаче може да се стигне до постановяване на съдебен акт, който не държи сметка за уредения в чл. 10 ГПК принцип за установяване на истината. По този обаче се опорочава въобще идеята за воденето на съдебен процес. Поради изложеното, в дисертационния труд е застъпено мнението, че не следва да се създават предпоставки за допускане на подобна опасност, както и че макар на пръв поглед законовият текст да изглежда добър, то приложението му крие сериозен риск. Бързината при разрешаване на съдебните спорове в никакъв случай не трябва да е за сметка на отстъплението от една от основните цели на гражданския процес – да отсъди справедливо.

Анализирани са правилата за решаване на съдебните дела, функцията и действието на съдебното решение, както и възможностите за приключване на съдебните производства по други начини.

Изследвани са правилата на въззивното обжалване. Поставен е акцент върху различния начален момент на срока за обжалване на решението при производството по търговски спорове спрямо общия исков процес. Първоинстанционните решения по делата по търговски спорове, независимо по кой процесуален ред са били разгледани, подлежат на въззивно обжалване. Срокът за обжалване е двуседмичен, съгласно чл. 259, ал. 1 ГПК. В общия исков процес той започва да тече от момента на връчване на решението на съответната страна. В бързото производство и в производството по Глава тридесет и втора съдът е длъжен да посочи деня, в който ще обяви решението си, от който ден започва да тече срокът за обжалването му /чл. 315, ал. 2 ГПК и чл. 376, ал. 3 ГПК/. Двете разпоредби са израз на принципа на бързина на процеса и имат за цел осигуряване на възможност на страните да узнаят кога точно биха могли да научат за резултата по водения от тях съдебния спор и респективно съдържанието на съдебния акт. За целта, обаче, те следва да проявят инициатива и да извършат съответната справка. В разглеждания случай съобщението, връчено на общо основание в изпълнение на чл. 7, ал. 2 ГПК, с което страните се уведомяват, че актът на съда е изготвен и получават препис от него, има само информативен характер, но не променя началния момент на срока за евентуално подаване на жалба. Това се отнася и за случаите, когато съдът е вписал решението си преди определената дата, при които, ако страните са узнали за обявяването на решението по-рано, дори разполагат с по-дълъг срок за евентуалното подаване на жалба. Трудност в практиката възникваше в случаите когато съдът не беше в състояние да спази обявения от самия него срок, тъй като тогава беше възможно реалният срок за обжалване да бъде по-кратък от законно определения двуседмичен такъв, което поставяше страните по делата, разглеждани при условията на двете особени искиви производства в неравностойно положение спрямо тези, чийто дела се гледат по общия процесуален ред. Подобно положение беше изцяло в противоречие с целта и смисъла на закона, но даде основание за създаване на разнопосочна съдебна практика, при това при абсолютно идентични хипотези. С цел уеднаквяване на противоречивата съдебна практиката по въпроса се стигна до постановяването на Тълкувателно решение 12/2012 г. от 11 Март 2013 г., по т.д. №12/2012 г., по описа на ОСГК на Върховния касационен съд. Поставен за тълкуване въпрос беше насочен към разпоредбата, отнасяща се до бързото производство и беше формулиран по следния начин: *„Откога следва да се счита, че започва да тече срок за обжалване на решение, обявено при условията на чл. 315, ал. 2 ГПК, и връчването съгласно чл. 7, ал. 2 от ГПК на преписи от решението променя ли в този случай началния момент на срока за подаване на жалба, указан в чл. 315, ал. 2 от ГПК.“* Отговорът на така поставения въпрос откриваме в диспозитива на Тълкувателното решение. ОСГК на ВКС възприема, че срокът за обжалване на решение, обявено при условията на чл. 315, ал. 2 ГПК тече от датата, на която съдът е посочил, че ще постанови решението си. Връчването по чл. 7, ал. 2 ГПК на преписи от решението променя началния момент на срока за подаване на жалба, само ако на страните е

изпратен препис от решението с други указания или решението е обявено след датата, предварително посочена по чл. 315, ал. 2 ГПК. Няма никакво съмнение, че макар и насочено към разпоредба от Глава двадесет и пета на ГПК, даденото тълкувание има идентично значение и приложимост при особеното исково производство по търговски спорове. С други думи, когато съдът не може да спази посочения от самия него срок по смисъла на чл. 376, ал. 3 ГПК и обяви своя акт по-късно, то началният момент за обжалване на решението, за всяка от страните по делото ще започне да тече от датата на връчване на преписа от него, т.е. ще се приложат общите правила. В тази му част тълкувателното решение следва да бъде подкрепено като законосъобразно и правилно. Решението предвижда промяна на началния момент на срока за подаване на жалба и в случай, че на страните е изпратен препис от решението с изрични за целта указания. Тук, въпреки че на пръв прочит текстът звучи разумно, следва да бъде отправена и своеобразна критика. Към тази правна възможност трябва да се подхожда изключително внимателно, тъй като е дискуссионен въпросът доколко и при какви хипотези съдът има правото да променя императивни разпоредби на закона. Още повече подобно негово поведение би могло да подложи на съмнение обективността и безпристрастността му.

Обърнато е внимание на спецификите на въззивното и на касационното обжалване, на правомощията на съдилищата във връзка с инстанционния контрол, както и на способите за отмяна на влезлите в сила съдебни решения по търговски спорове.

Глава III. РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ТЪРГОВСКИ СПОРОВЕ ОТ АРБИТРАЖ

Дисертационният труд концентрира вниманието си върху вътрешния арбитраж по търговски спорове, предполагащ осъществяването на арбитражната дейност на територията на Република България и съгласно правилата на българското законодателство. Направен е детайлен анализ на правната му уредба, на неговата същност и специфики.

Арбитражният процес за разглеждане на търговски спорове се явява предпочитана алтернатива на държавно правосъдие. Арбитражът неизменно присъства в правните системи на държавите членки на Европейския съюз, а някои от тях стигат дори по-далеч, като инкорпорират в своите процесуални кодекси редица правила относими към него. Българският законодател, възприема принципното разрешение за предоставяне на определена сфера от правораздавателната дейност в ръцете на частноправни субекти. Чл. 19, ал. 1 ГПК изрично предвижда възможността страните по имуществен спор да уговорят той да бъде решен от арбитражен съд. Законодателната намеса при неговата правна уредба е сведена до минимум. През 1988 г. Закон за международния търговски арбитраж /ЗМТА/, който първоначално е изцяло насочен към външнотърговските отношения и уреждането на частни международноправните спорове на територията на Република България. В него са залегнали принципните разрешения дадени от Закона-Модел на УНСИТРАЛ /ЗМУ/ за международния

търговски арбитраж. Скоро след началото на демократичните промени разпоредбите му с малки изключения започват да се прилагат и към арбитражната дейност в страната. В рамките на националната ни правна система общата уредбата се намира в ГПК и ЗМТА. Някои специални закони също съдържат разпоредби, касаещи арбитражна дейност. Освен посочената вътрешноправна уредба за развитието на арбитражната дейност в държавата ни допринасят и международните актове, по които Република България е страна. По-важните от тях са Ню-Йоркската конвенция за признаване и изпълнение на чуждестранни арбитражни решения от 1958 г.; Европейската конвенция за външнотърговския арбитраж; Московската конвенция от 26.05.1972; Вашингтонската конвенция за уреждане на инвестиционни спорове между държави и граждани на други държави.

Императивната разпоредба на чл. 1 ЗМТА определя приложимия спрямо арбитража на територията на Република България закон – българският. Страните по спора, обаче, могат свободно да се договорят (в арбитражното споразумение, или след това) за мястото на арбитража, включително биха могли да отнесат спора си извън пределите на страната, което с оглед правилата на подсъдността в гражданския процес в общия случай е немислимо. Възможно е те директно да сезират определена арбитражна институция, без преди това да са определили мястото на арбитража. В този случай се презюмира, че те се съгласяват мястото да бъде там, където е седалището ѝ, респективно спорът им да бъде разгледаем по правилата на съответната държава.

ЗМТА съдържа редица диспозитивни норми, които спомагат на страните да пригледат арбитражния процес спрямо техните конкретни потребности. Така съгласно разпоредба на чл. 12 ЗМТА те свободно могат да уговорят процедурата за образуване на арбитражния съд, а според чл. 24 ЗМТА е възможно да се споразумеят и за процедурата, която арбитражът трябва да спазва при водене на делото. Определените от страните правила могат да се отклоняват както от диспозитивните повели на закона, така и от предвидените в привилегията на съответната арбитражна институция текстове, стига в самия правилник да няма подобно ограничение. При липса на споразумение по посочените по-горе въпроси, арбитражният съд разглежда делото по начин, който смята за подходящ, като няма задължение да прилага ГПК, а може сам да изработи необходимото за целта правило. Арбитражният съд обаче е длъжен да предостави на всяка от страните равни възможности да защитят своите права. По силата на чл. 38, ал. 1 ЗМТА страните имат право да изберат и приложимия материален закон за разрешаването на техния спор. Ако не го направят, арбитражният съд следва да го определи съгласно съдебноправните норми, които, които счита за приложими към конкретния случай.

Договорната свобода на страните по даден частноправен спор им позволява да преценят дали и как да упражняват своята разпоредителна власт относно собствените си имуществени права, за да уредят отношенията си. В случай, че те не съумеят сами да намерят разрешение на евентуално възникнало помежду им разногласие, законът им позволява да се споразумеят трето лице или лица – арбитър, респ. арбитри да го сторят вместо тях. За целта спорещите ги овластяват да разгледаат конкретния случай и да се

произнесат с решение по него. Самата дейност на арбитражите по разрешаването му представлява арбитраж. Той, също както гражданският процес има за цел да противодейства на незаконосъобразното развитие на гражданските правоотношения, като даде защита на правоимащия и санкция на правонарушителя. Арбитражното решение следва да въдвори ред между спорещите, като ги обвърже със силата на пресъденото нещо. Страните трябва да се съобразяват с решението, тъй като то ги задължително за тях все едно е постановено от държавен правораздавателен орган. Неговото съблюдаване и изпълнение се обезпечава чрез държавната принуда, присъща на влезлите в сила съдебни решения. Поради посочените сходства с гражданския процес, арбитражното производство лесно може да го замести при разглеждането и разрешаването на търговските спорове. Нещо повече, арбитражното производство е най-често използвано за уреждането на търговски и бизнес отношения.

В дисертационния труд се прави съпоставка между арбитражния и гражданския процес за разглеждане на търговски спорове, която разкрива редица техни прилики.

Двата процеса за разглеждане на търговски спорове имат множество прилики. Те, за разлика от всички останали способности за разрешаване на правни спорове, са искови. За да бъдат инициирани е необходимо една от страните по дадено гражданско, или търговско правоотношение да сезира съдебния, или респективно арбитражния орган с искане /във формата на писмена искова молба/ да разгледа възникналия спор, като го разреши със сила на пресъдено нещо и по този начин даде защита на претендираните материални права. Голяма част от принципите при дейността на съда и на арбитража са еднакви: изискването за независимост и безпристрастие на решаващия орган, равенството на страните, законност, установяване на истината. Присъщ и на двете е двигателният механизъм на т. нар. състезателно начало. И при двете производства защитата бива предоставяна в определен обем и граници, очертани от отправеното от ищеца искане. Държавният съд, както и арбитражният са длъжни да се произнесат точно по това, за което са сезирани - нито повече, нито по-малко. Пред тях могат да бъдат завеждани установителни, осъдителни и конститутивни искове, респективно да бъдат постановявани решения със съответното действие. Наблюдават се и редица сходства при правилата и изискванията за започването, воденето и приключването на процеса, събирането на доказателства и отклоненията от неговото обичайно развитие. Така например и в двата случая ищецът следва да докаже от една страна своята правна легитимация и интерес за провеждане на производството, а от друга – фактите, на които основава претенциите си. Ответникът има право да се защитава от отправените срещу него искания, като за целта отново ангажира доказателства и проведе доказване в своя полза. Страните могат да привличат за участие в процеса трети лица, да изменят исковете си, да се споразумяват и т.н. И двете производства обикновено приключват с постановяване на решение. Когато влезе в сила, то урежда спорните до този момент отношения и задължително следва да бъде съблюдавано, тъй като е скрепено със сила на пресъдено нещо, а също така и с изпълнителна сила. Държавата еднакво гарантира възможността за налагането на принуда, при липсата на доброволното му изпълнение. По този начин и съдебният и

арбитражният процес изпълняват еднаква социална функция – да възворят ред и да възстановят законосъобразното развитие на гражданскоправните и в частност на търговските правоотношения. Именно идентичните резултати правят двете иначе различни по своето естество производства взаимозаменяеми.

Разкрити са и редица различия на производствата. Същностната разлика между арбитражния процес за разглеждане на търговските спорове от съдебния е, че към него може да се пристъпи единствено при изразена за целта воля от двете страни по съответния правен спор. Не съществува механизъм, който да ги задължи да се обърнат към него. Дори и едната от тях да желае да потърси защита на правата си пред арбитражния орган, тя не може да го направи, без другата изрично да се е съгласила за това. Липсата на подобно разбирателство не оставя друг избор на ищеца, освен да поиска съдействие от компетентния държавен съд. Надлежно заведеното дело пред него по никой начин не се влияе от желанието на ответника да участва в процеса или не, тъй като по силата на закона то ще се развие и приключи без оглед на процесуалното му поведение. Арбитражният процес не следва въобще да започва се развива при липса на валидно сключено споразумение между страните, което да обективира тяхното съгласие спорът им да бъде отнесен за разрешаване от недържавен правораздавателен орган. Оттук се извежда и основното разграничение – арбитражът като цяло и в частност по търговски спорове, за разлика от съдебния процес, е доброволен. Арбитражният процес не би могъл едностранно да наложи своята правораздавателна власт, без неговата намеса да бъде желана и съответно договорена.

Втората важна отлика се свързва с характера на арбитражното производство, то е частно, т.е. недържавно, исково производство. Извършва се от арбитри, които не разполагат с правомощието да използват типичната за държавното правосъдие принуда. Често пъти посочената специфика налага необходимостта от взаимодействие на арбитражния орган със съда в хода на производството, за да се осигури нормалното му развитие. Затова публичноправният субект не просто е отстъпил и предоставил в „частни ръце“ своите изключителни правомощия да правораздава, но и насърчава тази дейност, като оказва помощ.

Третото различие в сравнение със съдебния процес е, че арбитражният процес е едноинстанционен. Това го прави значително по-бърз, като позволява на страните да пестят време, усилия и средства при разрешаването на правния им спор. Същевременно тук възможността страните да бъдат обвързани от неправилно решение е по-голяма именно поради факта, че арбитражното решение не подлежи на обжалване. Затова е важно страните да положат всички необходими усилия за осигуряване на делото с доказателства при съзнанието за едноинстанционността на производството.

На следващо място, при арбитражното производство страните не са обвързани от правилата за компетентност на съдилищата в гражданския процес. Така, например договореният от страните арбитраж не се влияе от седалището и адреса на субектите. Привилегия е ищецът да може да избегне неудобството да води дело в района, където

се намира адресната регистрация на ответника, а това често представлява и сериозно улеснение за него.

За разлика от съдебния процес, който е публичен, арбитражният е конфиденциален. Арбитражният процес позволява от една страна да бъде съхранена търговската тайна на страните и същевременно спомага за запазването на отношенията им, така че те да могат да продължат и занапред. Подобна тенденция се наблюдава много по-рядко при водените по реда на гражданското производство дела.

Други предимства, които предлага арбитражът са: пригодяване на производството спрямо конкретиката по делото, посредством възможността за договаряне на приложими процесуални правила; привличане за арбитри на професионалисти с познание и опит в сферата на спорните отношения, които са гаранция за коректното ориентиране във фактическата обстановка по случая; по-ниски такси от държавните, особено при по-висок материален интерес; сравнително голяма степен на стабилност на арбитражното решение, поради изчерпателно уредените в закона основания за отмяна и т.н. Арбитражът има и някои недостатъци, главно поради доброволния му характер, като необходимостта от съдействието на държавния съд за надлежното събиране на доказателства, тъй като арбитражът не разполага с правомощие да задължава трети за спора лица да участват в производството, или да предоставят информация; за налагане на обезпечителни мерки и за снабдяване с изпълнителен титул. Слабости се наблюдават и във връзка с теоретичната възможност по-силната икономическа страна да определя изгодни за себе си процедура и правила за провеждане на арбитража. Друг недостатък е свързан с опасността от постановяването на неправилно и необосновано решение, което поради едноинстанционния характер на производството да не може да бъде ревизирано. Така описаните проблеми, обаче могат да бъдат избегнати, или поне значително минимализирани при една добре организирана защита и компетентно водене на производството. Възможността по-бързо да се уреди спорът, да се запази търговската тайна и да продължат търговските отношения правят многократно компенсират потенциалните опасности. Именно поради това арбитражът е често предпочитано средство за разрешаване на търговските спорове.

Извършено е сравнение на арбитража по търговски спорове с други способи за доброволно уреждане на отношенията

Повечето арбитражни съдилища, действащи на територията на Република България предлагат възможност за провеждане на помирително производство, чиято цел е да се направи опит за доброволно уреждане на отношенията на спорещите чрез подписване на споразумение. То, също като арбитража бива доброволно и зависи от желанието на страните. За разлика от посредничеството, помирителната процедура е малко по-формализирана, осъществява се по реда на предварително приет Правилник и се заплаща по определена Тарифа. Изнесената по време на помирението информация, включително направените предложения и компромиси не следва да бъдат използвани като доказателство в съдебния, или в арбитражния процес, а помирителят не трябва да

бъде призоваван като свидетел по него без изричното съгласие на двете страни. Противното би компрометирало самото помирително производство. Затова и повечето правилници за помирение предвиждат разпоредби в подобна насока. Ако бъде постигнато споразумение, то се обективира в писмена форма и се подписва от страните по спора и от помирителя, а при невъзможност за това – се съставя протокол. В протокола се посочва, че опитът за помирение е бил неуспешен. Тук следва да се изтъкне, че не съществува правен механизъм, който да гарантира доброволното изпълнение на договореното. Това може би е причината този способ за уреждане на отношенията да не бъде често прилаган.

Друг алтернативен способ за разрешаването на възникнал търговски спор е медиацията. Тя е нормативно уредена в нарочен закон – Законът за медиацията /ЗМ/, чиято цел е да отрази европейските правни постижения в тази област. В чл. 2 от ЗМ е дадено определение за понятието „медиация“. Според него тя е доброволна и поверителна процедура за извънсъдебно разрешаване на спорове, при която трето лице - медиатор, подпомага спорещите страни да постигнат споразумение. Предвидени са изисквания към лицата, упражняващи медиаторската дейност, включително и задължение за вписване в Единен регистър на медиаторите към министъра на правосъдието. При осъществяването ѝ е необходимо да се съблюдават принципите за неутралност и безпристрастност. Медиаторите не трябва да дават правни съвети на страните /чл. 10, ал. 1 ЗМ/. Те следва да им съдействат да достигнат до решението на възникналия между тях спор, без обаче да налагат своите възгледи, разбирания и разрешения. Законът предвижда и някои ограничения, както по отношение на участието като медиатор, така и за участието на медиаторът в съдебния процес. Процедурата по медиация започва по инициатива на страните и продължава докато те желаят това. Допустимо е лицата предварително да се споразумеят възможен бъдещ спор между тях да бъде разрешен чрез медиация, но е нужно заявеното желание да не бъде променяно и съгласието да не бъде оттегляно, защото провеждането ѝ става доброволно. Медиацията може да предхожда съдебния процес, или да протича усперечно на него.

Арбитражният процес по търговски спорове, както и другите способи за уреждане на отношенията имат редица прилики. Всяко от производствата може да започне само при изразено съгласие на страните по спора, т.е. към него се пристъпва доброволно. Разликата между тях е, че надлежно даденото съгласие за арбитраж не може да се оттегли, докато при посредничеството, помирението и медиацията това е възможно по всяко време и води до прекратяване на съответната процедура. Следващата прилика е частният характер на всичките производства, който изключва употребата на държавната принуда и възможността на страната да наложи над другата желанието си за провеждането им. Третото сходство се свързва с конфиденциалността им, която за разлика от съдебния процес за разглеждането на търговските спорове позволява на страните да не разкриват на трети лица данни относно дейността си. Всичките производства могат да се пригаждат към конкретната специфика на съответния спор, така че да спомогнат за максимално бързото му и евтино разрешаване.

Основното различие е, че арбитражният процес, също както съдебния е исков процес (основан на състезателно начало), а останалите производства не са. При другите производства третото лице /посредник, помирител, или медиатор/ единствено помага на страните сами да възврат ред в отношенията си, без да решават вместо тях. По тази своя черта те стоят по-близо до воденето на преговори като способ за доброволно уреждане на правни спорове, отколкото до воденето на дело, било то арбитражно, или съдебно.

Внимание е обърнато на съгласието на страните по търговския спор за провеждане на арбитража по търговските спорове. Легалната му дефиниция е дадена в чл. 7, ал. 1 ЗМТА, според която то обективира съгласието на страните да възложат на арбитраж да реши всички или някои спорове, които могат да възникнат или са възникнали между тях относно определено договорно или извъндоговорно правоотношение. Това съгласие може да бъде изразено в арбитражна клауза в друг договор или отделно споразумение. Без него търговският спор не би могъл да бъде валидно разгледан от Арбитражния съд, респективно надлежно разрешен. Законът предвижда, че арбитражното споразумение трябва да бъде в писмена форма, като се смята, че тя е спазена, ако то се съдържа в документ, подписан от страните, или в размяна на писма, телекси, телеграми или други средства за съобщения. Създадената възможност за изразяване на съгласие посредством размяна на кореспонденция допълнително улеснява страните при избора им на конкретния способ за уреждане на отношенията им. Нещо повече, според чл. 7, ал. 3 ЗМТА се смята, че има арбитражно споразумение и когато ответникът писмено или със заявление, отбелязано в протокола на арбитражното заседание, приеме спорът да бъде разгледан от арбитража или когато участва в арбитражното производство чрез депозиране на писмен отговор, представяне на доказателства, предявяване на насрещен иск или явяване в арбитражно заседание, без да оспорва компетентността на арбитража. По този начин арбитражното производство става още по-лесно достъпно за страните по дадено търговско правоотношение, защото при възникването на спор пътят към него остава отворен.

Арбитражното споразумение трябва да отговаря на определени изисквания за валидност. От материалноправна гледна точка такива са например правоспособност и дееспособност на лицата, които го сключват, липса на порок при обективирането на волята за сключването му и др. Договорът за арбитраж следва да съблюдава и процесуалните правила. Основното от тях е изискването за арбитраруемост на спора, т.е. спорът да подлежи на разглеждане от арбитражна институция. По принцип голяма част от търговските спорове могат да бъдат разрешавани по пътя на арбитражния процес, нещо повече – самият той е пригоден към нуждите им, най-малкото поради възможността за запазване на търговската тайна. Арбитражното споразумение трябва да бъде годно да породи своето правно действие, най-малкото не трябва да бъде препятствано от модалитети, каквито са отлагателното и прекратителното условие, а също така – да не е било прекратено. Единствено валидно сключеното, надлежно действащо и изпълнимо арбитражно споразумение е предпоставка за нормалното протичане на арбитражния процес.

Арбитражното споразумение пречи на страните по него да упражнят правото си на иск пред държавния съд. Арбитражното споразумение обаче не погасява правото на иск, тъй като по принцип именно съдът е този, който дължи защита и съдействие за разрешаването на търговските спорове /чл. 2 ГПК/. Същевременно съдът няма как да знае за сключването на подобно споразумение, а не е възможно и да направи служебна проверка за наличието, или липсата му. Поради това, ако ищецът по един търговски спор подаде искова молба до компетентния съд и ответникът поради някаква причина пропусне да ѝ се противопостави в срока за отговор като се позове на съществуването на арбитражно споразумение, касаещо предмета на съдебния спор, то съдът ще разгледа молбата и ще се произнесе с решение по нея. Ако, обаче ответникът го направи, решаващият състав на съда по аргумент от чл. 8, ал. 1 ЗМТА е длъжен да прекрати делото. Втората последица от сключването на арбитражното споразумение е, че то поражда правомощие на арбитражния съд да разгледа и разреши правния спор, попадащ в предметния му обхват. Чл. 8, ал. 2 ЗМТА урежда тази негова компетентност дори и когато по същия спор има висящо дело пред местен или чуждестранен съд. Законовият текст не прави разлика между случаите, при които арбитражното споразумение предхожда завеждането на съдебното производство и тези когато то е сключено по време на заведен вече процес пред държавния съд. Въпреки това се презюмира, че ако страните по висящо съдебно производство се споразумеят да отнесат своя спор пред арбитраж, то те ще направят необходимите постъпки, за да прекратят делото. Арбитражното споразумение поражда своите последици спрямо страните по него характер. То не може да обвърже трети лица. Оттук възниква и един съществен за процеса проблем – не е възможно да се извърши встъпване или привличане на трети лица в арбитражното производство, без те да дадат съгласие за това. Също така арбитражният орган не разполага с правомощие да задължи свидетелите и вещите лица да се явят по време на заседание пред него, както и да изиска от трети лица да представят да представят намиращите се у тях доказателства, свързани с предмета на доказване по делото. Все пак, за да не се препятства съдебното следствие всяка от страните има право да поиска от съда съдействие за надлежното обезпечаване на доказателствата /чл. 9 ЗМТА/. Освен това арбитражният съд и заинтересуваната страна с негово одобрение могат да поискат от компетентния съд да събере някои доказателства, необходими по делото, като съдът е длъжен да го направи по силата на чл. 37 ЗМТА.

Изследван е въпросът за то на арбитражния съд за разглеждане на търговски спорове. За разлика от държавните съдилища, които по принцип имат правомощие да разглеждат търговски спорове по силата на процесуалния ни закон, провеждането на арбитраж по тях черпи своето основание от постигнатото съгласие между страните. Арбитражното производство има частен характер, на което се дължат и неговите специфики. Една от тях е, че арбитражът може да бъде постоянно действаща институция, или да бъде учреден *ad hoc*. И в двата случая решаващият арбитражен орган би могъл да се произнесе по даден търговски спор, с който е сезиран, стига същият да отговаря на изискването на чл. 19, ал. 1 ГПК - да бъде имуществен. Страните по арбитражния спор могат свободно да определят броя на арбитражите, да уговорят и

процедурата за образуването на арбитражния съд. С цел обезпечаване на нормалното му протичане в ЗМГА са предвидени възможности за отвод на арбитражите.

Анализирано е производство по търговски спорове пред арбитража. То не предполага провеждането на различни процедури, респ. прилагането на отделни разпоредби по отношение на гражданските и на търговските спорове. Същевременно обаче арбитражът позволява на страните по спора да уговорят редица правила, по които да започне, да се развие и да приключи. Именно договорната свобода, предоставяща широка възможност за избор на най-подходящия начин за разрешаването на дадения казус е една от привлекателните характеристики на арбитража. Разпоредбите на ЗМГА предоставят широка възможност на страните по спора сами да пригледат процеса по най-подходящия спрямо конкретния случай начин. Свободата за уговаряне на правила и условия за провеждането на арбитража обаче не е безгранична. Недопустимо е да се постига споразумение, по силата на което да се ограничава правото на една от страните да участва в арбитража, да бъде изслушана и да защити своите материални права.

За започването на арбитражния процес е необходимо да има изразена воля от двете страни по търговския спор. Те могат да договорят разглеждането му да стане както от постоянно действаща арбитражна институция (институционален арбитраж), така и от арбитраж, учреден *ad hoc*, а също така и да се споразумеят относно началния момент на производството, който има значение най-малко по отношение на въпроса за прекъсването на погасителната давност за спорното вземане. В основата на арбитражното производство стои договорното начало. Страните имат възможност да постигнат съгласие и за редица правила, които да бъдат приложени в хода на производството. За разлика от държавния съдебен процес, тук те могат да уговорят множество условия, свързани с разглеждането на делото, по начин, по който да направят разрешаването на възникналия търговски спор бързо и ефективно.

Арбитражният съд разрешава окончателно повдигнатия пред него търговски спор като за целта постановява решение по делото. Предвидени са правила, голяма част, от които са диспозитивни, относно постановяването на арбитражното решение, неговата форма и съдържание. С постановяване на решението, арбитражния съд е изпълнил своята функция – да отсъди, като даде разрешение на търговския спор, поради което неговите правомощия се прекратяват.

Изследвани са въпросите за съдействието и контрола на арбитражната дейност от страна на държавния съд.

Заклучение

Дисертационният труд завършва с обобщаване на резултатите от изследването и обобщаване на направените изводи, както следва:

1. Законодателният опит да обособи една група дела по търговски спорове, които да се разглеждат по реда на особено исково производство е в отговор на

наблюдаваните съвременни тенденции в правните системи на редица европейски държави. Подобен кодификационен стремеж следва да бъде оценен положително. Като позитивна следва да се приеме и създадената възможност за уреждане на отношенията в производството чрез приложението на алтернативни способи за разглеждане на спорите, какъвто е арбитражът.

Същевременно, обаче анализът на общия исков процес и на особеното производство за разглеждане на търговски спорове разкрива редица слабости в правната уредба, които създават сериозни теоретични и практически затруднения в приложението им. За съжаление правилата, които посочихме като основни характеризиращи белези на производството по Глава тридесет и втора от ГПК са уредени по непоследователен и противоречив начин до степен, че на моменти обезсмислят съществуването му.

2. Предметният обхват на производството по търговски спорове по смисъла на чл. 365 ГПК е прекалено широк и разнороден, което не отразява обективна потребност на практиката. Търговските спорове са безпринципно поставени под общ знаменател, без да може да се изведе обединителен критерий или друг подход на групирането им. Липсва каквато и да било логиката на подобно правно разрешение. Съвсем отделен е въпросът, че както беше илюстрирано някои от спорите, които попадат в обхвата на Глава тридесет и втора, въобще не са търговски спорове. Спрямо други не е удачно приложението на особения исков ред. Значителните трудности в съдебния процес от така уредения предметен обхват налагат силното му редуциране, като от него следва да отпаднат най-малко спорите по т. 2, т. 4 и т. 5.

3. От изследването на въпроса за родовата подсъдност на исковете по Глава тридесет и втора от ГПК става ясно, че за момента законодателят не е намерил адекватното му решение. Подсъдността не е съобразена с прекомерно широкия обхват на производството. Това, обаче не е единствената беда. Ограничението на родовата подсъдност по отношение на размера на цената на иска, въведено с изменението на ГПК, внася допълнително усложнение, като налага да се прави разграничение между търговско дело, от една страна и търговски спор - от друга, включително и търговски спор, който подлежи на разглеждане по реда на особеното исково производство. Така ненужно се създава разнопосочна съдебна практика. С оглед на изложеното *de lege ferenda*, смятам, че е целесъобразно, дори наложително, да се направи изменение на разпоредбите, които уреждат правилата за определянето на родовата подсъдност на делата по търговски спорове. Промяната следва да бъде насочена към въвеждане на еднаква подсъдност за идентични правни спорове.

4. Двойната размяна на книгата, често пъти се оказва неспособна да доведе до бързо разрешаване на правния спор, като вместо да ускори съдебния процес, тя го натоварва и забавя. Освен това, за съжаление засиленото писмено начало не е подходящо за редица случаи, при които устните обяснения и разяснения на страните са по-удачни за правилния изход на процеса. То не може да гарантира установяването на обективната истина по делото. Именно затова законодателят предвижда и

възможността на съда да се произнася по допускането на някои доказателства в открито съдено заседание, което изпразва смисъл извършената двойната размяна на книжа между страните.

5. Разглеждането и решаването делата в закрито съдебно заседание, в определени случаи, макар и да цели ускоряване на производството, крие сериозна опасност от накърняване на основните принципи на процеса, както и от нарушаване правата на страните и не разкриване на действителната фактическа обстановка. Процесуалната уредба отново не държи сметка за широкия предметен обхват на Глава тридесет и втора от ГПК. Закритото съдебно заседание не е подходящо, особено за по-сложните от правна и фактическа страна случаи.

6. Препращането към общите текстове на гражданския процес съгласно чл. 377 ГПК не винаги съответства на замисъла на производството по търговски спорове, поради което е необходимо правилата на производството по търговски спорове да бъдат по-подробно уредени и прецизирани.

7. Разпоредбата на чл. 378 ГПК вместо да дава яснота относно приложимите процесуални правила за разглежданите по особения исков ред дела пред въззивната инстанция, поставя дискуссионни въпроси.

8. Съдебният процес по търговски спорове би спечелил, ако в уредбата на ГПК бъде по-широко застъпено диспозитивното начало, както и ако бъдат въведени някои от възможностите, предлагани от арбитражния процес, като например възможността за запазването на търговската тайна и тази за определяне на някои от приложимите в производството правила, съобразно конкретните потребности на страните.

9. Необходимо е да се осъвременят изостаналите в развитието си разпоредби на ГПК, като се вземе предвид, че електронната кореспонденция в голяма степен измества конвенционалната писменост.

10. Разглеждането на делата може значително да бъде ускорено, ако в съдебния процес се приложат улесненията, предоставяни от информационните и комуникационни технологии.

11. Ненужните повторения в ГПК следва да бъдат премахнати, а недостатъчно ясните текстове – прецизирани, за да не се стига до противоречия в практиката и необходимост от непрестанното ѝ уеднаквяване по тълкувателен път.

12. Важно е българският законодател да има последователен подход при създаването на правилата на ГПК, който да се основава на опит, познания и далноводност.

Обобщени са и направените предложения *de lege ferenda*.

III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Въпроси на производството по търговски спорове, сп. Правна мисъл, година LV, бр. 2/2014 г., с. 66 – 89;
2. Родовата подсъдност в производството по търговски спорове - сборник от Юбилейната научна конференция на тема: "Бобчеви четения: Правната наука в чест на юриста професор Стефан Бобчев" – с. 345-350;
3. Начален момент на срока за обжалване на решението в производството по търговски спорове, *Liber amicorum* Сборник в чест на проф. д-р Кино Лазаров по случай 80 години от рождението му, изд. Феня, с. 309-314;
4. Предметният обхват на производството по търговски спорове, Юбилеен сборник в чест на 85 годишнината от рождението на проф. д-р Добри Димитров, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, с. 53-60;
5. Сравнение на производството по търговски спорове с останалите особени искиви производства, Правен преглед, брой 10, 2017, с. 54-58., преведена и на английски език, както следва: Comparison between the Procedure on Commercial Disputes with the other Special Claim Procedures. Law Review, 10, 2017, p. 59-63.